

Any Univers Patxot

Rafael Patxot, un guixolenc pioner de la meteorologia

M. Angels Suquet Fontana
Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guixols

Enguany se celebra l'Any Univers Patxot, en commemoració del cinquantè aniversari de la mort d'aquest guixolenc nascut l'any 1872. Rafael Patxot ha passat a la història com a científic, per les seves aportacions en meteorologia, i també com a mecenes, per la seva contribució per a la recuperació del patrimoni cultural de Catalunya. Aquesta celebració ha estat promoguda pel consell assessor de la Masia Mariona, institució depenent de la Diputació de Barcelona i que té la seu a l'antiga residència d'estiu de Rafael Patxot i la seva esposa Lluïsa Rabell, situada al parc del Montseny. Per tal de recuperar la complexa figura de Rafael Patxot en tota la seva dimensió, per a la programació d'aquest any, la Diputació de Barcelona ha convidat les institucions amb les quals col·laborà principalment Rafael Patxot al llarg de la seva vida i totes aquelles que, a l'actualitat, gestionen una part del seu llegat.

L'Ajuntament de Sant Feliu de Guixols forma part del consell assessor des de la seva creació i també participa activament a la comissió de treball en l'organització de l'Any Univers Patxot. Podeu veure els programes d'aquest Any a l'adreça:

<http://www.diba.cat/documents/553295/18389601/Programa%20actes%20Univers%20Patxot.pdf>

Una de les facetes més reconegudes de Rafael Patxot ha estat la de mecenes. Arran de la mort de la seva cunyada Concepció Rabell i també de la seva filla gran Montserrat, a causa de la grip espanyola, l'any 1919 va començar a instituir el que ell mateix anomenà "fundacions familiars de recordança"; algunes tenien

un caire social i de beneficència, altres eren per a la promoció del coneixement i la recerca. Els àmbits que més el motivaven eren la ciència i Catalunya. L'any 1926, amb la dictadura de Primo de Rivera, va fondre les fundacions culturals en una de sola: la Institució Patxot. Tot i que fer un recorregut per cadascuna d'aquestes institucions pot resultar una mica feixuc, considero que val la pena per tal que aquells qui desconeixen aquest personatge puguin copsar l'abast colossal de la seva obra.

Proposo fer un repàs cronològic per poder veure també el ritme incansable de la seva activitat que, afortunadament per a Catalunya, es convertí pràcticament en obsessió.

La primera que va crear va ser la Fundació Concepció Rabell (1919-1926), la qual va promoure i finançar l'Obra del Cançonero Popular de Catalunya (1921-1938), conjun-

Retrat de Rafael Patxot, fet a Interlaken, Suïssa, el setembre de 1898. AMSFG. Fons Família Patxot (Autor: W. Kaenel)

tament amb l'Orfeó Català, i l'Estudi de la Masia Catalana (1925-1936), en col·laboració amb el Centre Excursionista de Catalunya. Aquesta mateixa fundació també va finançar la realització d'estudis nefològics per mitjà del Servei Meteorològic de Catalunya. La Fundació Montserrat Patxot (1919-1931) es proposava donar un ajut per mitjà d'una llibreta dotada cada any a una noia de Sant Feliu de Guíxols nascuda l'any de la convocatòria i que reunís unes determinades condicions. La Fundació Concursos Musicals Eusebi Patxot (1919-1936), dedicada al seu pare, tenia com a objectiu la convocatòria d'aquests concursos per mitjà de l'Orfeó Català. La Fundació Clara Jubert (1920-1932) fou creada en record de la seva mare i estava destinada a finançar l'assegurança maternal i les pensions de vellesa a dones guixolenques sense mitjans. La Fundació Concursos Rafael Patxot i Ferrer (1920-1926), instituïda en record del seu avi, era per fomentar la realització d'estudis històrics, polítics i socials. Inicialment la convocatòria es feia per mitjà de l'Acadèmia de les Bones Lletres de Barcelona. També va instituir els concursos per premiar estudis i treballs de ciències físiques i matemàtiques (1922-1926), que al principi eren organitzats per mitjà de la Biblioteca de Catalunya. A banda, va instituir la Medalla d'Or del Centre Excursionista de Catalunya (1923-1935). Durant les cerimònies de lliurament de les medalles, Rafael Patxot feia un parlament que anomenà *Sermons de les medalles*. Amb la mort de la seva segona filla, que havia estudiat magisteri,

va constituir la Fundació Maria Patxot (1925-1931) per concedir beques per a estudis a noies catalanes que no tinguessin mitjans econòmics per realitzar-los.

A partir de l'any 1926 va ser la Institució Patxot la que va gestionar les principals fundacions culturals, especialment els projectes iniciats per la Fundació Concepció Rabell. Però aquesta Institució, destacà també perquè, a banda d'editar publicacions pròpies, va finançar totes les de l'Institut d'Estudis Catalans, i va contribuir en les dels estudis universitaris catalans i les de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana. La Institució Patxot va col·laborar amb l'Institut d'Estudis Occitans i va promoure nous concursos i projectes per fomentar la recerca sobre el patrimoni i la cultura catalana en àmbits com el llegendari, el dret (Concurs de la Haia), el refranyer popular, el teatre, bibliografia general sobre Catalunya, bibliografia sobre història local, manuscrits catalans, etc. La Guerra Civil va interrompre de manera traumàtica tota aquesta activitat i va comprometre la conservació dels documents aplegats. Les cases i els objectes personals de la família van ser destruïts i espoliats per ambdós bàndols. Però Patxot, lluny de desistir, continuà la seva activitat des de l'exili a Suïssa i va mantenir operativa la Institució Patxot. Malgrat les circumstàncies i les actuacions feixistes, el destí i les precaucions dels col·laboradors de Patxot van permetre la supervivència de bona part de la seva obra. Després de la mort del dictador, la documentació va

Vista de l'Observatori de Rafael Patxot amb els aparells per a observacions meteorològiques. AMSFG. Col·lecció Espuña-Ibáñez (Autor: desconegut).

ser restituïda a les institucions responsables o bé en d'altres que en tenen cura, de manera que tenim la sort de gaudir avui del seu llegat.

La magnitud de la seva aportació a la cultura catalana com a mecenes, sovint amaga la seva importància com a científic. És precisament aquesta faceta la que la família Patxot, implicada també en la celebració de l'Any Univers Patxot, té especial interès en promoure. La vocació de Rafael Patxot per l'astronomia va despertar-se durant l'adolescència, quan li van regalar el llibre *Astronomie populaire* de Camille Flammarion durant un viatge de negocis a Reims, on hi anava amb el seu pare a vendre taps per a xampany. La seva dedicació a la ciència ben aviat va ser estroncada a causa de la mort, primer de la seva mare i després del seu pare. Rafael, que estudiava a Anglaterra, va haver de deixar la universitat per posar-se al capdavant de la fàbrica de suro i ocupar-se dels seus germans petits. L'any 1894 es va casar amb Lluïsa Rabell, amb qui va tenir tres filles. Malgrat la seva nova vida, Patxot no oblidava la seva vocació i, l'any 1896, va fer muntar l'Observatori Astronòmic Català al damunt de la seva casa, al passeig del Mar de Sant Feliu de Guíxols. Inicialment va adquirir l'instrumental per a l'observació dels astres, però tot seguit també incorporà els instruments per a les observacions meteorològiques (baròmetre, psicròmetre, anemòmetre, termòmetre i pluviòmetre), a les quals s'acabà dedicant amb major intensitat. Patxot i els seus col·laboradors, Pelegrí Blasco i Josep Bruguera, anotaven diàriament les dades enregistrades pels aparells i feien observacions diàries dels tipus i moviments dels núvols.

També tenim notícia que va fer instal·lar pluviòmetres, com a mínim, a les estacions de Llagostera i Girona de la Companyia del Tren de Sant Feliu de Guíxols (inaugurada el 1892), segurament des de l'any 1895. Al fons de l'enginyer de la companyia, Josep Roca i Roca, dipositat a l'Arxiu Municipal de Sant Feliu de Guíxols, hi ha dues cartes amb el paper oficial de l'Observatori Català enviades per Rafael Patxot des de Barcelona. A la carta de l'11 de juliol de 1909 sol·licitava la substitució dels pluviòmetres antics per uns de major capacitat que no sobreixissin en cas d'aiguats. El contacte per fer el canvi era Pelegrí Blasco i els aparells antics els volia destinar a la conca del Segre, menys plujosa. Aquest canvi va ser motivat, precisament, per l'aiguat de l'any 1908. A la segona carta, del 4 d'agost del mateix any, Patxot s'interessava per saber si els pluviòmetres havien patit desperfectes a causa dels aldarulls de la Setmana Tràgica (del 25 de juliol al 2 d'agost) i donava instruccions per tal que els encarregats dels pluviòmetres els supervisessin més d'un cop al dia en cas de pluges extraordinàries.

La meteorologia com a ciència de l'observació —molt semblant a l'astronomia— va néixer al llarg del segle XIX i

resultava clarament diferent de les ciències de laboratori com la física o la química. Anteriorment, el coneixement del temps es basava en la tradició oral i l'experiència bastida al llarg de generacions, especialment en l'àmbit rural, la navegació i la pesca. Fins al segle XIX tan sols s'anotaven els fenòmens excepcionals com les inundacions o temporals, per contra, l'aplicació de metodologia científica procurà la recollida sistemàtica de dades. De fet, es considera que la ciència meteorològica va néixer arran del congrés de Brussel·les de 1853 i dels que posteriorment es farien a Viena i París. A mitjan segle XIX, a Espanya, es va començar a constituir una xarxa d'observatoris meteorològics situats en instituts i universitats i coordinats pel Real Observatorio de Madrid, fundat oficialment l'any 1785. A Catalunya, des dels anys 80 del segle XIX ja es publicaven observacions meteorològiques a *La Vanguardia* i a la *Revista de Gerona*. A Girona, des d'un inici l'observatori se situà a l'Institut de Girona; a Barcelona, l'observatori s'ubicà a la Universitat de Barcelona l'any 1892. L'any 1896 Hermenegildo Gorrià, director de la Granja Experimental de la Diputació de

Vista de les cases de la família Patxot amb l'Observatori Astronòmic Català al passeig del Mar de Sant Feliu de Guíxols. AMSFG. Col·lecció Espuña-Ibáñez (Editor: Àngel Toldrà).

Barcelona, va promoure la creació d'una xarxa meteorològica catalana, la Red Meteorológica de Cataluña y Baleares, vinculada amb l'agricultura. A la constitució d'aquesta xarxa hi van participar els observatoris que ja existien a molts centres d'ensenyament i també els que havien estat creats en l'àmbit privat. Recordem que precisament va ser, l'any 1896, en què Patxot va crear el seu propi observatori. Malgrat tot, sembla que l'any 1902 la xarxa ja no funcionava per manca de suport institucional.

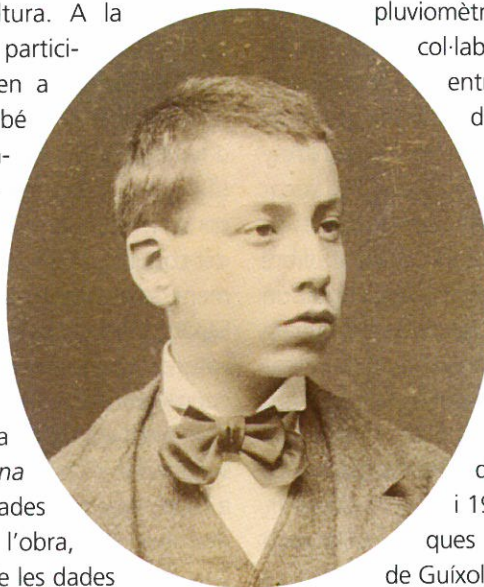
L'any 1908 Rafael Patxot va publicar *Meteorologia catalana* (1908), amb les observacions realitzades durant el període 1896-1905. A l'obra, però, a més de fer la transcripció de les dades meteorològiques diàries i l'estudi de la climatologia local, inclou també un estudi pluviomètric realitzat amb totes les sèries actives que Patxot localitza al Principat, Catalunya Nord i Illes Balears a finals de segle XIX.

L'any 1910 es va crear la Societat Astronòmica de Barcelona (SAB), impulsada per un grup d'aficionats

encapçalat per Salvador Raurich. Eduard Fontserè en fou un membre destacat i va proposar la creació d'una xarxa pluviomètrica. Ens consta que Rafael Patxot va col·laborar amb aquesta societat, ja que entre la seva documentació hi ha fulls d'observacions pluviomètriques fetes per Rafael Patxot, entre d'altres realitzades entre 1911 i 1914. El fons de la SAB es troba dins de la documentació del Servei Meteorològic de Catalunya, actualment dipositat a l'Institut Cartogràfic de Catalunya. Recordem que Patxot es va traslladar a viure a Barcelona entre 1901 i 1902, arran dels incidents ocorreguts entre els anys 1899 i 1900 amb els treballadors de les fàbriques de suro. L'observatori de Sant Feliu de Guíxols va funcionar fins l'any 1912 ja que, en morir el seu sogre Rafael Rabell, Patxot es posà al capdavant dels seus negocis, dels quals ja havia estat apoderat des de 1894. Rafael Patxot va fer desmuntar l'observatori i va distribuir les peces i l'instrumental entre l'Abadia de Montserrat i la SAB. El mateix any 1912, Patxot va publicar *La pluviometria catalana* (1912), observacions del període 1906-1910.

La SAB va seguir en funcionament fins l'any 1921, que va ser dissolta per la manca de socis i la precarietat econòmica. En aquell moment comptava amb 224 estacions que van ser transferides a la Mancomunitat de Catalunya, que aquell mateix any va fundar el Servei Meteorològic de Catalunya (SMC) amb el suport de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC), que va proposar Eduard Fontserè com a director. La Mancomunitat ja havia aprovat oficialment la creació del SMC l'any 1919. El precedent immediat havia estat la creació de l'Estació Aerològica de Barcelona, l'any 1913, promoguda també per l'IEC i Eduard Fontserè i vinculada a la realització de vols amb aeronaus.

Rafael Patxot col·laborà amb el Servei Meteorològic de Catalunya aportant dades i també finançament econòmic. Per una banda, Rafael Patxot facilità al SMC les dades obtingudes per mitjà de les observacions realitzades entre 1896 i 1912 a l'Observatori Astronòmic Català de Sant Feliu de Guíxols (les quals es conserven encara dins la documentació del SMC). Per una altra banda, també hi col·laborà per mitjà de la Fundació Concepció Rabell finançant la Secció d'Estudis Nefològics del SMC i fent-se càrrec de l'edició de *l'Atlas elemental dels núvols* d'Eduard Fontserè (1925). Arran d'aquests treballs la Fundació Concepció Rabell aportà al SMC un conjunt de 4.063 clixés fotogràfics negatius i 1.675 clixés fotogràfics negatius de núvols, nombrosos positius i quaderns i fulls amb observacions.

A dalt, retrat de Rafael Patxot fet per un retratista de Reims, França. AMSFG. Fons Família Patxot (Autor: A. Bordèria). A baix, vista de l'Observatori Astronòmic Català durant el seu desmuntatge l'any 1912. AMSFG. Col·lecció Municipal d'Imatges (Autor: desconegut).

A banda d'aquesta col·laboració, sembla que Rafael Patxot no va abandonar la seva tasca a Sant Feliu de Guíxols. Segurament, després d'haver desmuntat l'observatori astronòmic, amb l'ajuda dels seus col·laboradors, devia mantenir els aparells per a observacions meteorològiques instal·lats a les estacions del tren de Sant Feliu de Guíxols a Girona. Aquesta deducció és conseqüència del fet que l'any 1923 publicà dos llibres més: *Segon estudi de la pluja a Sant Feliu de Guíxols* (1923), observacions del període 1895-1923; i *Contribució a l'estudi dels corrents atmosfèrics mitgers* (1923).

A partir de l'any 1926 va ser la Institució Patxot qui va continuar amb les línies d'actuació empreses per la Fundació Concepció Rabell. L'any 1930, va subvencionar el SMC per a la publicació de *l'Atlas pluviomètric de Catalunya*, elaborat per Joaquim Febrer (premiat l'any 1925 als concursos patrocinats pel mateix Patxot i organitzats per la Biblioteca de Catalunya). El mateix any la Institució també es va fer càrrec de l'edició de *l'Atlas internacional dels núvols i dels estats del cel* (1930), que és la publicació més rellevant a causa del seu ressò internacional. Aquesta obra havia de ser editada per l'Organització Meteorològica Internacional (OMI), però no tenien recursos per fer-ho. Rafael Patxot va pagar-ne l'edició a condició que es fes en quatre idiomes: anglès, alemany, francès i català.

El Servei Meteorològic de Catalunya va ser el projecte amb més ressò internacional dels que va promoure la Mancomunitat de Catalunya, gràcies al prestigi d'Eduard Fontserè i també al suport i col·laboració de Rafael Patxot. L'any 1934 va estar a punt de desaparèixer ja que es va considerar que la seva presència en l'Organització Meteorològica Internacional representava un abús de la Generalitat en les seves atribucions. El 29 de gener de 1939, un escamot de soldats encapçalats per Adolfo Martín Beloso, tinent meteoròleg, van prendre possessió del SMC per ordre de la Jefatura del Servicio Meteorológico Nacional. Van destruir les instal·lacions i van vendre el material que hi havia a un drapaire. L'endemà hi van tornar per reclamar la documentació de la Secció Nefològica, que era propietat de Rafael Patxot perquè l'havia sufragat per mitjà de la Fundació Concepció Rabell. Per protegir el material durant els bombardejos, Patxot l'havia fet traslladar a l'Observatori Fabra i pocs dies abans de la caiguda de Barcelona en va fer donació a l'OMI. Però Beloso va obligar Fontserè a anar a buscar el material i se'l van endur a Madrid. Patxot va denunciar aquest fet en una carta a l'OMI,

publicada a Friburg l'any 1948, i va reviu l'amargor d'aquell robatori en escriure les seves memòries *Guaitant enrera*. Malgrat tot, la tenacitat de Rafael Patxot el va motivar per patrocinar la publicació per part de l'Institut d'Estudis Catalans, l'any 1950, de l'obra d'Eduard Fontserè *La tramuntana empordanesa i el mestral del golf de Sant Jordi*. Fontserè va acabar el seu estudi l'any 1945 tan sols amb la documentació que havia quedat en el seu arxiu particular. Una part de la documentació que s'havia perdut provenia dels treballs realitzats a l'Observatori Patxot. L'any 1983 el Servicio Meteorológico Nacional va tornar aquest material (225 lots de documentació), que va ser dipositat a la Cartoteca de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. Les males condicions d'emmagatzematge que va patir la documentació durant anys en van provocar la pèrdua d'una bona part. L'any 1996 la Generalitat de Catalunya crearia novament el Servei de Meteorologia de Catalunya que, l'any 2001, esdevindria Servei Meteorològic de Catalunya. Aquesta institució, per tant, representa la continuació d'un projecte pioner a Catalunya i al món i que va comptar amb el suport decisiu i incondicional de Rafael Patxot i Jubert.

Retrat de Rafael Patxot quan era un infant
AMSFG. Fons Família Patxot (Autor: Joan Gironès)

Bibliografia

- BAG I ALEU, Marià. "Els inicis de la meteorologia catalana: el Servei Meteorològic de Catalunya i els seus fons documentals històrics (1870-1939)" a *Revista de Física*; vol. 4, núm. 5, 2n semestre de 2008. Disponible en línia a *researchgate*: [http://www.researchgate.net/publication/29495512_Els_inicis_de_la_meteorologia_catalana_el_Servei_Meteorolgc_de_Catalunya_i_els_seus_fons_documentals_histrics_\(1870-1939\)](http://www.researchgate.net/publication/29495512_Els_inicis_de_la_meteorologia_catalana_el_Servei_Meteorolgc_de_Catalunya_i_els_seus_fons_documentals_histrics_(1870-1939)) [Consulta: febrer de 2014]
- DÉLETRA-CARRERAS PATXOT, Núria. "Rafael Patxot i Jubert. Una vie de tramontane". Lausanne, 2008.
- MALUQUER I SOSTRES, Joaquim. "Rafael Patxot i Jubert. Mecenes i científic". Barcelona, Editorial Pòrtic, 1994 (Vides i Memòries, 10).
- "Recordant Rafael Patxot i Jubert (1872-1964)" a <http://bloc.meteo.cat/lany-patxot/> [Consulta: febrer de 2014]
- "75 anys del tancament del 1er servei meteorològic de Catalunya" a: <http://bloc.meteo.cat/75-anys-del-tancament-del-1r-servei-meteorologic-de-catalunya/> [Consulta: febrer de 2014]